

MİLLÎ MÜCADELE'DE ÇIKARILAN ANKARA FETVASI'NIN PSİKO SOSYAL DİNÎ TEMELLERİ

Osman ORAL*

ÖZET

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemâl Paşa Millî Mücadele'yi başlatmak için Samsun'a çıktı. Vatanın savunulması ve düşman işgalinden kurtarmak için Havza Genelgesi, Amasya, Erzurum ve Sivas Kongreleri yapıldı. Tam bu sırada Millî Mücadele'yi sindirme gâyesine yönelik İngilizlerin baskısıyla İstanbul Hükümeti Atatürk ve arkadaşlarını âsi ve kâfir ilân etti. Öldürülmeleri için fetva hazırladı. Şeyhülislâm Haydarizade İbrahim Efendi (ö.1933) bu fetvayı haksız ve aşırı bularak imzalamayıp istifa etti. Göreve getirilen yeni Şeyhülislâm fetvayı imzaladı. Bu fetva 11 Nisan 1920 de devletin resmî organı Takvîm-i Vekâîye'de yayınlandı ve işgâl kuvvetlerinin yardımıyla da halka dağıtıldı. Sorulan bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verilen dinî içerikli cevap, ortaya koyduğu dinî hüküm olan fetva, bir bakıma bu cevabın Kur'ân ve Sünnet'te yer alan dinî bir hükmün açıklanması anlamına da gelmekteydi. İşgâl altındaki İstanbul Hükümeti'nin bu fetvasına karşılık Atatürk ve arkadaşları, Millî Mücadele'ye destek veren Ankara Müftüsü Mehmet Rıfat Börekçi (ö.1941) başkanlığında 153 Müftü'nün imzaladığı Ankara veya Anadolu Fetvası'nı yayınladılar. 19-22 Nisan 1920 yılında Millî Mücadele taraftarı bazı gazetelerde yayınlanan bu fetvada, Anadolu'daki düşmanın yurttan kovulması yolundaki Millî Mücadele hareketinin meşru, halife veya devlete isyanın sözkonusu olmadığı, Padişah ve Halife'nin esir olduğu düşman tarafından zorlama ve baskı kullanılarak fetva yayımlatıldığı, haliyle bu fetvadaki hükümlerin geçersiz olduğu dile getiriliyordu. Bu fetvalar, yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'ne yeni ufuklar açtı. Meclisin açılışını hızlandırdı. 20 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da açıldı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde din ile siyâsetin ayrılması temelinde dinin psikososyal temelleri atılmaya başlandı. Sözelimi devlette laiklik ilkesi benimsendi.

*Dr. Öğretim Üyesi, Bozok Üniversitesi, osman-oral@hotmail.com

Çağdaş dinî eğitim-öğretim veren İmam Hatip Okulu ve İlahiyat Fakültesi açıldı. Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu. Cuma ve Bayram namazlarında Arapça okunan hutbeler Türkçe okunmaya başlandı. TBMM'nin kararıyla Kur'ân'ın Türkçe tercümesi ve tefsiri ile Arapça bazı hadis kitaplarının Türkçe'ye tercümesi yapıldı. Ankara Fetvası, Millî Mücadele'ye maddî-manevî destek sağladığı gibi yeni kurulan Atatürk Cumhuriyeti'nde birlik ve beraberliğin oluşmasında dinin psikososyal temellerinin sağlam atılmasına da bir ivme ve vesile oldu. Bu bildirin amacı; İstanbul Hükümeti tarafından Millî Mücadele'nin sindirilmesi ve Atatürk ve arkadaşlarının öldürülmesi temelindeki İstanbul Fetvası'na karşılık çıkarılan Ankara Fetvası'nın Kur'ân ve Sünnet temellerinin incelenmesi, bu fetvaların Atatürk önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin dinin psikososyal temellerinin oluşmasında etkisini araştırılması ve değerlendirilmesidir.

Anahtar Sözcükler: Atatürk, Millî Mücadele, Ankara Fetvası, Siyaset, Laiklik.

Giriş

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri ile Mondros Mütarekesi imzaladı. Buna göre Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılması ve Karadeniz'e serbestçe geçişin sağlanmasıyla İstanbul işgâl edilmeye hazır hale gelmiş oldu. Kasım 1918'de 22 İngiliz, 17 İtalyan, 12 Fransız, 4 Yunan gemisi ve 6 denizaltıdan oluşan İtilaf donanması Boğaz'a girerek İstanbul'u işgâl etti. Aralık 1918 ve Ocak 1919 aylarında Fransız ve İngiliz birlikleri, Antakya, İskenderun, Adana, Tarsus, Kilis ve Antep'e girdiler. 11-26 Kasım tarihleri arasında Osmanlı ordusu Batum, Ardahan, Ahıska ve Kars'ı tahliye etti. Yunanlılar da İzmir'i işgâl ettiler. İtalyanlar Güney Batı, Fransızlar da Güney Anadolu'ya girmiş oldular. Osmanlı Meclisi dağıtıldı, ordusu da lağvedildi, silahları da ellerinden alındı. Çanakkale gazisi ve Padişah yaveri Mustafa Kemâl Paşa büyük yetkilerle ve 9. Ordu Müfettişi sıfatıyla 19 Mayıs 1919'da Millî Mücadele'yi başlatmak gâyesiyle Samsun'a çıktı. 28-29 Mayıs 1919 günlerinde yurdun değişik yerlerinde mitingler düzenlenmesine ve ülkenin dört bir yanında işgâl karşı halkın direnme bilincini yerleştirme amacına yönelik "Havza Genelgesi" çeşitli yerlere telgraflarla gönderildi. Milletın bağımsızlığı ve vatanın bütünlüğünün tehlikede olduğu, hükümetin işgâlcilerin baskısı altında bulunduğu, milletın mukadderatını yine milletın azim ve kararının belirleyeceğini ilân eden Amasya Tamimi 21 Haziran 1919'da yayımlandı. Mustafa Kemâl Paşa, bir telgrafla bütün resmî görevlerinden istifa ettiğini İstanbul Hükümeti'ne ilettili. 33 Temmuz-07 Ağustos 1919 tarihleri arasında Türk vatanı olan topraklarının parçalanamayacağını duyuran ulusal kongre ve Beyannâmesi Erzurum'da yayımlandı.¹ 04 Eylül 1919 - 11 Eylül 1919 tarihleri arasında ulusal Sivas Kongresi gerçekleştili ve 11 Eylül'de Kongre Beyannâmesi yayımlandı, ülkenin sahipsiz olmadığı Millî Mücadele'nin başladığı özellikle vurgulandı. Kongrelerden sonra Atatürk ve arkadaşları, Kayseri, Mucur, Hacıbektaş, Kırşehir ve Kaman üzerinden 27 Aralık 1919'da Ankara'ya ulaştılar.²

Aralık 1919'da yapılan genel seçimler sonucunda İstanbul'da oluşan son Osmanlı Mebusan Meclisi 28 Ocak 1920 tarihinde Misak-ı Millî denilen

¹ Hüseyin Menç, **Millî Mücadele Yıllarında Amasya**, Ankara, 1992, s.33; **Millî Egemenlik Belgeleri**, derleyen: Sefer Yazıcı, TBMM Basımevi, Ağustos, 2015, s. 6, 8, 9, 15 vd.

² Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara, 1974, s. 2 vd; **Millî Egemenlik Belgeleri**, s. 26-30; Mustafa Kemâl Atatürk, **Nutuk** (1919-1927), Atam Yay., Ankara, 2002, s. 227-8; Zübeyir Kars, **Millî Mücadele'de Kayseri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993, s. 57; Ziya Oranlı, **Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları**, Ankara, 1967, s. 43-4.

“Ahd-ı Millî Beyannâmesini” kabul etti. Bu, Mondros Antlaşması sınırları içinde tam bağımsızlık sağlanıncaya kadar mücadele devam etmeyi öngörüyordu. Bunun üzerine 16 Mart 1920’de işgâl kuvvetleri, İstanbul’da bulunan Mebusan Meclisi’ni basarak, önde gelen Millî Mücadele yanlısı milletvekillerini tutukladılar. Bunun üzerine meclis kendinî feshetti.³ İşte tam bu sırada İngilizler, Sadrazam Damat Ferit Paşa (ö.1923) Osmanlı İmparatorluğu’nun 36. ve son Padişahı VI. Mehmet Vahdettin (ö.1926)’den Anadolu’daki Kuvâ-yi Millîye ve Atatürk önderliğindeki Millî Mücadele hareketinin devlete ve Halife’ye isyan çıkarttıkları gerekçesiyle öldürülmelerine dâir fetva hazırlattılar.⁴ Kabinede bulunan Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi (ö.1933)⁵ bu fetvayı haksız, hukuksuz ve dinî dayanaktan yoksun bularak onurlu bir duruş gösterdi, imzalamadı ve istifa etti. Arkasından hükümet de istifa etti. Yeni kurulan hükümet ve üyesi Şeyhülislâm Durrizâde Abdullah Efendi (ö.1923) bunu imzaladı. 11 Nisan 1920’de devletin resmî organı Takvîm-i Vekâîye’de yayınlandı. Aynı gün Damat Ferit Paşa bunu dayanak göstererek bir genelge yayınladı.⁶ İstanbul Hükümeti’nin fetva ve genelgesi, Kuvâ-yi Milliye’nin dine karşı olduğu, âsi, fitneci ve öldürülmeleri gerektiği teziyle dinî argümanları siyâseten çaresizlik psikolojisi içinde kullanmaktaydı.⁷ Millî Mücadele’yi engelleme gâyesiyle kaleme alınan fetva ve genelge, işgâl kuvvetlerinin yardımıyla -uçak, kamyon vb. her türlü imkânlarıyla- halka dağıtıldı.⁸ İslâm dinini iyi bilen ve kavrayan bir din adamının sorulan bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği dinî içerikli cevap, ortaya koyduğu dinî hüküm olan fetva, bir bakıma bu cevabın Kur’ân ve Sünnet’te yer alan dinî bir hükmün

³ Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros’tan Mudanya’ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Ankara, 1970, s.87, 93-4; Ali Sarıkoynucu, **Millî Mücadelede Din Adamları**, Ankara, 1995, II/21-4 vd.

⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, TTK Basım, Ankara, 1970, s. 251-2; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1983, s. 162-3.

⁵ Bağdat doğumlu Osmanlı’nın 126. Şeyhülislamı Haydarizade İbrahim Efendi, Medresetü’l-Vâizin’de Turuku ve Mezahibi İslamiye Dersi Öğretmenliği yaptı. “Mezâhib ve Turuku İslâmiye Tarihi” adlı kitabı ile “Vahhabilik” ve “Emr-i bi’l-Maruf Nehiy ani’l-Münker” adında yayınlanmış makâleleri vardır. Akademik yönlü bir âlim ve Yeşilay’ın da kurucuları arasında olan Haydarizade İbrahim Efendi, hükümetin yanlış fetvasına imza atmayarak istifa edebilme karakterini göstermiştir. Osman Oral, **Haydarizade İbrahim Efendi’ye Göre İslâm’da İtikadi Mezheplerin Doğuşu**, Lap Lambert Yay., Mairutius, 2018, s.12 vd.

⁶ **Takvim-i Vekâîye**, 11 Nisan 1336 (1920), Nr. 3824; İbnü’l-Emin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, Dergah Yay., İstanbul, 1962, IV/2054-5.

⁷ Samih Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası**, Sebil Yay., İstanbul, 1996, s. 427-8.

⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983, II/286.

açıklanması anlamına da gelmekteydi.⁹ İstanbul Fetvası'nın dinin hoşgörü, birleştirici, adaleti ve canlıların akıl, nesil, mal vb. hakları koruma gibi evrensel, temel ilke ve esaslarından uzak, taassup, cehâlet, siyâset ve dünyevî çıkar içerikli olması, birey ve toplum hayatında büyük yıkım ile onarılmaz yaralara yol açtı, toplumda psikososyal sonuçları oldu. Sözgelimi Kuvâ-yi Millîye'ye karşı bazı isyanlara sebebiyet verdi. İstanbul'a ve Halife'ye güveni sarstı. Vatanın kurtarılması hedefinde olan Atatürk ve Heyet-i Temsiliye'ye ise güven arttı. Son Meclis-i Mebusan milletvekilleri, askerler, eski nazırlar, din adamları, müderrisler, memurlar ve vatansever halk İstanbul'dan Ankara'ya gizlice geldi, bunun sonucu olarak da Ankara'da TBMM'nin açılışı da hızlanmış oldu.¹⁰

Padişah ve Halife kuvvetleri dışındaki vatani düşmana karşı savunan halkı, millî kuvvetleri kâfir ilan eden ve öldürülmelerinin vacip olduğu temelindeki beş fetva veya beş soru-cevap şeklinde İstanbul Fetvası'na karşılık Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'ye destek Ankara Müftüsü Mehmet Rifat Börekçi (ö.1941) başkanlığında, Ankara'da 20 kişilik uzman ekibin hazırladığı "Ankara veya Anadolu Fetvası" 16 Nisan 1920'de Heyet-i Temsiliye Başkanlığı'na Anadolu'ya gönderildi. Bu fetvayı Anadolu'daki her müftünün onaylaması talep edildi ve 153 Müftü ve Müderris de imzaladı. 19-22 Nisan 1920'de Millî Mücadele taraftarı bazı gazetelerde yayımlandı.¹¹

Bu fetvada, Anadolu'daki Millî Mücadele hareketinin ve kendi vatanını işgâl eden düşmanlara karşı gelmenin meşru, Padişah ve Halife'nin düşmanların esâretinde olduğu, düşman tarafından zor ve baskı kullanılarak fetva yayınlattığı, haliyle bu fetvadaki hükümlerin geçersizliğini dile getiriliyordu. Dolayısıyla İstanbul Hükümeti'nin bağı/âsi, isyan, Halife'ye ve dine karşı gelme, kâfir/tekkir ile dinî argümanları kullanması, halkın saf ve temiz dinî duyguları istismar siyâseti Ankara Fetvası'yla büyük oranda boşa çıkarılmış, ulusal birlik ve beraberlik de bununla bir nevi sağlanmış oldu. Bununla anlaşıldı ki yeni kurulacak Cumhuriyet'te toplumda var olan din olgusu sağlam

⁹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Diyanet İşleri Reisliği Yay., İstanbul, 1936, II/202 vd.

¹⁰ İnal, **a.g.e.**, IV/2056-7; Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım**, Haz. Heider Schmit, Altındağ Yay., İstanbul, 1967, III/637-8; Jaeschke, **a.g.e.**, s.93-4; Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, II/21-4.

¹¹ **İrade-i Milliye**, 22 Nisan 1336 (1920), Perşembe; **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336 (1920), Nr. 27; **Atatürk'ün Tamim ve Telgraf ve Beyannameleri IV**, haz. Ali Sevim-İzzet Öztoprak vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, 2006, s. 289; Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, I/131-169, II/40; Bayram Sakallı, **Ankara ve Çevresinde Millî Hareketler**, Ankara, 1988, s.102-3.

psikososyal temellere oturtulmalı, Müslüman halkın dinini iyi bilmesi ve bu tür fetvalara kanmaması yolunda adımlar atılmıyordu.

Kur'ân ve sahih sünnet gibi aslı unsurlarından İslâm'ı bilen, çağın gereksinimlerine uygun akıl ve mantık süzgecinde objektif bir şekilde dinî yorumlayan, dünyevî ve siyasal çıkarlara boyun bükmeyen çağdaş din adamının önemliydi. Toplumda din gerçeğini bir sosyolog ve psikolog gibi gözlemleyen Atatürk, *“Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur”*¹²; *“Nasıl ki her hususta yüksek meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek gerekli ise dinimizin gerçek felsefesini inceleyecek, araştırarak bilimsel ve teknik olarak telkin kudretine sahip olacak seçkin ve gerçek din ilim adamlarını da yetiştirecek yüksek öğrenim kurumlarına sahip olmalıyız”*¹³ diyerek bunu dile getirmekteydi. Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşı, Atatürk ismiyle özdeşleşen bir direnişin ve Türk'ün millet olarak var olabilme mücadelesinin adı oldu. Büyük devletlerin karşısında yalnız kalan Anadolu halkının esaret belgesini kabul etmeyişinin ve örneği az görülen bir karşı koyuşun hikayesinde dinin ve din adamlarının büyük bir rolü olduğu da ispatlanmış oldu.¹⁴

Bu bildirinin amacı, İstanbul Fetvası'nın dinî ve millî dayanaktan yoksun, itham ve iftiralarına karşılık Atatürk ve arkadaşları ile Kuvâ-yi Millîye hareketine büyük moral ve destek Ankara Fetvası'nın dinî ve millî temellerinin incelenmesidir. Diğer yandan bu fetvaların Atatürk önderliğinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin psikososyal temellerinin inşa ve ihyasına etkisini araştırmak ve değerlendirmektir.

A. Vatanın Esaretten Kurtarılmasının Farz Oluşu

Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi başkanlığında hazırlanan Ankara Fetvası'nın halife yani devletin ve vatanın işgâl, esâretten kurtarılması temeline dayandırılan birinci sorusu ile cevabı şu şekildedir;

“Dünya düzeninin sebebi olan İslâm Halifesinin hilâfet makamı ve saltanat yeri olan İstanbul, mü'minlerin Emiri'nin varlık sebebine aykırı olarak Müslümanların düşmanı olan devletler tarafından fiilen işgâl

¹² Utkan Kocaturk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1971, s. 206.

¹³ Borak, *a.g.e.*, s.34; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989, II/94; Ergin, *a.g.e.*, V/1736.

¹⁴ İnal, *a.g.e.*, IV/2056-7; Sarıkoyuncu, *a.g.e.*, II/21 vd; Osman Akandere, “11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvim-i Vekâyi'de Kuva-yı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 24, Kasım 1999-2003 s. 444-5.

edilerek, İslâm askerleri silahlarından uzaklaştırılmış, bazıları haksız olarak şehit edilmiş, Halifelik merkezini koruyan bütün istihkamlar, kaleler, savaş aletleri zapt edilmiş, resmî işleri yürüten ve İslâm ordusunu donatmakla görevli Bab-ı Aliye/Başbakanlık ile Harbiye Nezareti/Savunma Bakanlığı'na el konulmuştur. Bu suretle halife, milletin gerçek menfaatleri uğrunda tedbir almaktan men edilmiştir. Örfi idare edilip harp divanları kurulmuş, İngiliz kanunları uygulanarak kararlar vermek suretiyle halifenin yargı hakkına müdahale edilmiştir. Yine halifenin rızası olmadığı halde, Osmanlı toprakları İzmir, Adana, Maraş, Antep ve Urfa taraflarına düşmanlar tarafından tecavüz edilmiş, oradakiler Müslüman olmayan uyruklarla el ele vererek Müslümanları toptan yok etmeye, mallarını yağmalamaya, kadınlarına tecavüze ve Müslüman halkın bütün kutsal inançlarına hakarete kalkışmışlardır. Anlatılan şekilde hakarete ve esarete uğrayan halifeyi kurtarmak için ellerinden geleni yapmaları bütün Müslümanlara farz olur mu?

Cevap: Hakikati Allah en iyi bilir ki, Halife'yi esaretten kurtarmak farz olur."¹⁵

Toplumunu yöneten kuralları belirleme yetkisine sahip olan özel bir kurumlar bütünü, hükümet idaresinde teşkilatlandırılmış olan siyâsî topluluk olan devlet¹⁶ ve kurumları ile vatan düşman işgâlinde iken o toplumda ibadet ve ahlâktan yani dinden bahsetmek zordur. İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre din ve vicdan hürriyetini sağlamak vatanın en üst yöneticisinin –halife, reis, padişah, hükümdar, başkan vb.- görevleri arasındadır.¹⁷ İslâmî literâtürde toplumlarda din ve vicdan özgürlüğünü sağlama, dinî kuralları serbestçe yaşatma, toplum düzenini sağlama, yargıyı yürütme, zulmü ortadan kaldırma, iyilik ve güzellikleri emredip kötülükleri sakındırma suretiyle gerekli olan en üst yönetime hilâfet, bu yöneticiye de halife denilmektedir.¹⁸

¹⁵ **İrade-i Milliye**, 22 Nisan 1336 (1920), Perşembe; **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336 (1920), Nr. 27.

¹⁶ Ebu Nasr el-Fârâbî, **Medinetü'l-Fâzıla**, tahk. E.Nasrî Nadir, Daru'l- Mesrık, Beyrut, 2002, s. 117.

¹⁷ Ebu'l-Muin en-Nesefî, **Bahru'l-Kelâm**, terc. Ramazan Biçer, Matüridiyye Akâidi, Gelenek Yay., İstanbul, 2010, s. 128 vd; Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî, **Gıyasü'l-Umem fi İltiyazi'z-Zulem**, M.Hilmi, İskenderiye, 1979, s. 43, 73.

¹⁸ Cüveynî, **a.g.e.**, s. 43, 73; Seyyid Şerif el-Cürçânî, **Şerhu'l-Mevâkıf**, çev. Ömer Türker, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2015, III/670-6 vd.

Yöneticilerin önemli görevlerinden biri de dinî inançları koruma ve muhafazadır. Siyâset bilimiyle ilgilenen İslâm âlimi Gazâli (ö.505/1111) “*Din ve otorite birbirini tamamlayan bir bütündürler. Din hazine, otorite onun koruyucusudur. Din otoritesiz kalırsa heybet ve etkisini kaybeder. Hazine koruyucusuz kalırsa talan edilir*”¹⁹ diyerek yöneticilerin bu görevini açıklar. Bu psikososyal hakikatı gerçekleştirme yolunda büyük çaba sarfeden Mustafa Kemâl Atatürk, Anadolu’nun bağrında o günkü şartlarda yapılan seçimler sonucu oluşan milletvekilleriyle Ankara’da TBMM’yi açmakla halkı ve dinî koruma yolunda otorite oluşturduğu söylenebilir.

İstanbul Hükümeti ve Halife’nin yerine getirmesi gereken en önemli görevin, insanlar arasındaki din ve vicdan özgürlüğünü sağlama, yaşatma, kargaşaları önleyip düzeni getirme, düşmanları yurttan kovma, barış ve adâleti sağlamasıdır. Bu görevini hakkıyla yapamayan Halife ve İstanbul hükümeti düşmanı yurttan kovma konusunda cihat fetvası yayınlama gibi çabalar bile gösteremezken, yurdun işgâlini düşman güçlere değil de Kuvâ-yi Milliye üzerine atması manidardır. Bu propagandanın siyâsî ahlâk, normal bir akıl ve mantıkla açıklanması mümkün değildir. Düşman kuvvetlerinin yurdun her tarafına asker çıkartmaya ve işgâl etmeye dayanak teşkil eden anlaşmaları imzalayan halk değil İstanbul Hükümeti’dir. Yurdun işgâl edilme suçunu Kuvâ-yi Milliye’ye yani halka fatura edilmesi de kendi suçunu kabul etmeme temelinde psikolojik savunmadır. Başkasını suçlama ya da kendi suçunu başkasına atma demek olan “yansıtma” tam anlamıyla bireyin kendi yanlışlıklarını, olumsuzluklarını başkalarında görmesi temelinde ilkel bir savunma mekanizması ve bir psikososyal ruh hastalığıdır.²⁰

İslâm âlimlerinin genel kanaati, her konuda dürüst, âdil, üstlendiği makam ve mevkinin sorumluluğunu idrâk eden, öncelikle Allah’a ve halka karşı sorumlu olduğunun bilincindeki halife ve idareciler, yaptıklarından dinen ve hukuken sorumludurlar. Örneğin Hz. Peygamber yöneticilerin empati yaparak kendisi ve âilesini koruduğu gibi halkını da korumasının gereğini istenmesi sorumluluğun boyutu anlatır gibidir.²¹ Bu bağlamda idareci olmak sanki ateşten gömlek giymek gibi düşünülür. M. Âkif Ersoy (ö.1936) da idarecilerde

¹⁹ Ebu Hamid el-Gazâli, **el-İktisad fi’l-İtikad**, çev. Abdulhalık Duran, İtikadda Orta Yol, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 314; **et-Tıbru’l-Mesbuk fi Nasihati’l-Mülûk**, terc. H. Okur, İstanbul, 2014, s. 124 vd.

²⁰ **Hasta Psikolojisi**, Hasta ve Yaşlı Hizmetleri Alanı, MEB Yay., Ankara, 2013, s. 11.

²¹ Buharî, **Ahkâm 8**.

olması gereken bu sorumluluğu; “*Kenâr-ı Dicle’de bir kurt aşırsa bir koyunu, gelir de adl-i ilâhî sorar Ömer’den onu*”²² sözüyle dile getirir.

İstanbul Fetvası’nda vatani savunan Kuvâ-yi Millîye için cebren asker toplama, mal toplama ve yağmalama, haksız vergi, köyleri tahrip, kan dökme ve öldürme gibi ithamların yapılması da bu yansıma psikososyal hastalığın bir ürünüdür. Gerçekte ise bu itham ve nitelikler, Anadolu’yu işgâl eden düşman İngiliz, Fransız ve Yunan askerlerinin yaptığı fiillerdir. Ankara Fetvası’nda bu ağır, asılsız ithamların gerçekte düşman askerlerinin yaptığı işler olduğu dile getirilir. Devletin başı halife, esârette gerçekleri bilmediği, düşmanlar da halkın mallarına, âilelerine, ırz ve namuslarına, din ayırmadan tecavüz ettikleri hakikatı dile getirilerek İstanbul fetvası’ndaki ithamların yalan olduğu bu soru ile vurgulanır. Buna verilen cevap “*Hakikati Allah en iyi bilir ki Halife’yi esaretten kurtarmak farz olur*” şeklindedir. Bu şu fikhî hükme dayandırılmıştır:

*“Cihad, farz-ı ayndır (yani her bir ferdin yapması gereken görevdir). Şayet düşman Müslüman memleketlere saldırırsa kadın kocasından ve köle de efendisinden (işçi veya hizmetçi de patronundan) izin almadan cihada çıkar. Müslüman bir kadın, doğuda(ki bölgelerde) esir edilirse batdakilerin üzerine O’nu esirlikten kurtarma görevi herkese vacip olur.”*²³

Genel seferberlik de (nefir-i amm) denilen İslâm fıkıh kuralına göre bir beldede bulunan Müslüman halkın, canlarına, mallarına, çoluk ve çocuklarına saldırmak üzere, düşmanın gelmekte olduğundan haberdar edilmesi durumunda o belde ahalisinden gücü yeten Müslümanlar üzerine cihadın farz olması durumudur. İngilizler tarafından işgâl ve tutsak olan halife, hilâfet merkezi İstanbul ile Halife’nin halkını, Müslüman vatani Fransız, İtalyan ve Yunan düşmanlarından kurtarmanın bütün Müslümanlar üzerine bir görev olduğudur. Allah “*..düşmanla savaşmak üzerinize farz kılındı*”²⁴; “*...onlarla çarpışın*”²⁵; “*Allah’a ve ahiret gününe inanmayanlarla savaşınız*”²⁶ vb. gibi ifadelerle düşmana karşı gelmeyi ve vatani savunmayı isterken, Hz. Peygamber

²² Mehmet Âkif Ersoy, **Safahat**, Hece Yay., Ankara, 2009, s.101.

²³ Mehmed Sâlim Mîrzazâde, **Neylü’r-Reşâd fî Emri’l-Cihâd**, Ali Bey Matb., İstanbul, 1294, s. 18-9; İbrahim b. Muhammed b. Nüceym, **el-Bahru’r-Raik Şerhu Kenzi’d-Dekaik**, Kahire, 1311, V/78-9; Ebü’l-Fazl Mecdüddin Abdullah b.Mevdud Mevsîlî, **el-İhtiyar litalili’l-Muh-tar**, ta’lik Mahmud Ebu Dakika, y.y., 1951/1370, s. 117.

²⁴ Bakara, 2/216.

²⁵ Bakara, 2/193.

²⁶ Tevbe, 9/29.

de düşman elindeki Müslüman bir esirleri kurtarmanın dinî bir görev olduğunu,²⁷ “İçinizden biri bir kötülük görürse onu eliyle, buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin. Bu îmânın asgari gereğidir”²⁸ ifadesiyle de kötülükleri yapan yani yurdu işgâl eden iç ve dış düşmanların kötülüklerine karşı gücü nisbetinde engel olmanın da her bir Müslümanın ve yurttaşın görevi olduğunu açıklar.

İstanbul Fetvası’nda “İslâm memleketlerinde bazı kötü kimseler anlaşarak ve birleşerek ve kendilerine elebaşılar seçerek padişahın sadık uyruklarını hile ve yalanlarla aldatmakta, yoldan çıkarmaktadırlar”²⁹ ifadesiyle vatanseverleri yoldan çıkmış kimseler olarak nitelemektedir. Bu akli ve dinî temelden yoksun olan iddia asılsız ve yalan olduğu gibi apaçık iftiradır. Aksine düşman devletleriyle anlaşan, halktan silahları toplatan, işgal topraklarını kurtaramayan ve halkı yalanlarla kandıran gerçekte haddi aşan/yoldan çıkan İstanbul Hükümeti ve yandaşlarıdır. Olmayan veya yapmadığı bir şeyi yapmayanın üzerine atmak bühtan yani iftira İslâm’da büyük günahtır. Dolayısıyla iftira dinin haram kılındığı gibi asılsız olması muhtemel haberlere doğruymuş gibi ilgi göstermek ve bunlara araştırmadan inanmak da doğru değildir.³⁰

Kur’ân’da Peygamber eşi Hz. Âişe (ö.58/678)’ye yapılan iftira/ıfk olayında Müslümanların tutumu değerlendirilirken bütün mü’minlerin, böyle bir habere hemen inanmayıp iftiraya uğrayan hakkında *hüsn-ü zanda*/iyi düşünmede bulunmaları gerektiği vurgulanır. Bu tür asılsız isnat ve iftiraların yayılmasından hoşlananların dünyada ve âhirette ağır bir şekilde cezalandırılmayı hak ettikleri de bildirilir.³¹ Bir mü’mine kâfir, hâin diyerek iftira edenin onu öldürmüş gibi günah işlemiş sayılacağını belirten Hz. Peygamber de, iftirayı insanın âhîret hayatını iflâsa götüreceği kul haklarından olduğunu açıklar.³²

Dolayısıyla gerçek vatanseverlere iftira atanlar ve onları destekleyenler milyonların da kul hakkına girmiş olurlar. Kul hakkı ilgisi helâl edip affetmedikçe Allah’ın affetmediği bir günah çeşididir.³³ Öte yandan kendi yurdunu

²⁷ Buhârî, **Cihâd 171**.

²⁸ Müslim, **İman 78**.

²⁹ İnal, **a.g.e.**, IV/2054-5.

³⁰ Nisa, 4/112; İsrâ, 17/36; Hucurât, 49/6; Bkz. Ebû Mansur el-Mâtürîdî, **Te’vilâtü’l-Kur’ân**, tahk. Bekir Topaloğlu, Mizan Yay, İstanbul, 2005, IV/32.

³¹ Nûr 24/12, 19.

³² Ebu Abdullah el-Buhârî, **el-Camiu’s-Sahih**, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Edeb 44.

³³ Nisa, 4/29; Ebu’l-Hüseyn el-Müslim, **es-Sahih**, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Birr 59; Buhârî, Mezâlim 10.

düşmandan kurtarmak için çaba sarfeden vatanseverlere büyük günah olan iftirayı rahatlıkla atabilen câhil din adamı profili kabul edilemez. Dolayısıyla bu ve daha birçok akla hayale gelmedik iftira ve siyâsî ayak oyunlarıyla yurdu savunmak niyetiyle Millî Mücadele'ye katılan Kuvâ-yi Millî'nin ve milyonlarca halkın kul hakkına da girilmiş olunmaktadır.

Doğru bilgi vermeyen, doğru olmayanlar ve halkını düşmanın tasallutuna uğratanlardan güzellikler beklemek de abestir. Türk-İslâm dünyasının önemli şâiri Yûnus Emre (ö.720/1320), gönlü sevgi ve aşk ekseninde olanlara “*Doğruluk elbiseni o vakit giyesin ve aydına, halka, herkese doğruluk tavsiye edesin*” der. Yine O, “*Cümleler doğrudur sen doğru isen, doğruluk bulunmaz sen eğri isen, sen doğruysan, herkese doğru dersin, sen eğri isen doğruluk bulunmaz*”³⁴ diyerek doğru insanlardan doğru sözler çıkabileceğini, eğri insanlardan doğru sözler çıkmayacağını söyleyerek Müslüman Türk toplumunda her konum ve ortamda yalanlardan uzak olmayı, özünde, sözünde ve davranışlarında doğruluğu ve hakkaniyeti önermektedir.

B. Vatan Topraklarının Düşmandan Kurtarılması ve Allah Yolu

Ankara Fetvası'nın ikinci sorusu ve cevabı: “*Bu suretle Halifeliğin meşru hakkını elinden alanlardan kurtarmak ve fiilen saldırıya uğrayan vatan topraklarını düşmanlardan temizlemek için uğraşan ve çalışan İslâm halkı şeriatça Allah yolundan ayrılmış olurlar mı? Cevap: Hakikati Allah en iyi bilir ki, olmazlar*”³⁵ şeklindedir.

Düşmanlardan yurdun temizlenmesi için Millî Mücadele'ye katılanlar “haddi aşma” ve “Allah yolu”ndan ayrılma iftirasına Ankara Fetvası'nda “fiilen vatan topraklarını düşmanlardan temizlemek için uğraşan ve çalışan Müslümanların Allah Yolu'ndan ayrılmadıkları” dile getirilmiştir. Allah'ın yolu ise; ilim, ibâdet, hacc, cihad yaparak...hayatın her safhasındaki hem fert hem de toplum yararına güzel işlerle geçirilen zamandır.³⁶ Vatani düşmandan kurtarmaya çalışanlar, insanların huzur ve mutluluk içinde yaşaması için gayret gösteren Mü'minler Allah'ın yolunda, inanmayanlar ve inanmış gibi görünüp fitne ve fesat peşinde koşan münâfıklar ise Allah'ın yolu dışındaki yoldadırlar.

³⁴ Mustafa Tatcı, **Yunus Emre Divanı**, MEB Yay., İstanbul, 1997, s.27 vd; Yûnus Emre, **Risâletü'n-Nüşhiyye**, TDV. Yay., Ankara, 1994, s. 34 vd.

³⁵ **İrade-i Milliye**, 22 Nisan 1336 (1920), Perşembe; **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336 (1920), Nr. 27.

³⁶ Bkz. Âl-i İmrân, 3/99; Nisâ, 4/95; Tevbe, 9/20.

Allah, tuğlaları birbirine kenetlenmiş yapı halinde vatanı savunanları ve kendi yolunda mücadele edenleri sever.³⁷

Dolayısıyla vatan topraklarını işgâlcî düşmanlardan temizlemek için uğraşan ve çalışan, kadın erkek, genç yaşlı herkes Allah yolunda olurlar. Hz. Peygamber de kişi Allah yolunda çabalarken öldürülürse kul hakkı hariç bütün günâhlarının örtüleceğini, ölenin ve öldürülenin de şehit olduğunu, Allah yolunda çadır kurma, binek bağışlayanın geride bıraktığı çoluk-çocuğu himayenin çok hayırlı ve bereketli olacağını açıklamaktadır.³⁸ Yine barış zamanında ilim öğrenenler de Allah'ın öğrettiği hakikatler yücelsin diye gayret gösterenler de Allah yolunda olmaktadır.³⁹

Allah yolunda olan Atatürk'ü Millî Mücadele'nin ilk günlerinde Amasya'da karşılayan Müftü Hacı Tevfik Efendi (ö.1921) M. Kemâl Paşa'ya hitaben: *"Paşam! Bütün Amasya emrinizdedir. Gazanız mübârek olsun! Çanakkale'den sonra şimdi de vatanı ikinci defa kurtarmayı ahdedtiniz. Her an endişeler içindeki yurda kurtuluşu nasip kılacak himmete eriştiniz. Hoş geldiniz, Safalar getirdiniz. Himmetiniz payidar olsun!"*⁴⁰ demesi ve kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin maddî yönden desteklenmesi lüzumu üzerine yıllarca maaşından artırıp bir gün lazım olur düşüncesi ile biriktirdiği altınları kırmızı bir mendil içerisinde Paşa'ya uzatan Vâiz Abdurrahman Kâmil Efendi (ö.1941), *"bunlar benden çok milletin kurtuluşu için sizlere lazım"* dedi. Bu ulvî ve asîl harekete duyulan Atatürk de bu gibi din adamları için *"Genç Cumhuriyetimiz bu gibi ulema ile iftihar eder."*⁴¹ der ve *"Eğer bu memlekette Abdurrahman Kâmil Efendi gibi on tane âlim olsaydı memleket bu hale düşmezdi"* dediği de söylenir.⁴² Dolayısıyla vatanın kurtarılması için çalışan Allah yolunda olanları destekleyen din adamları da olmuştur.

"Allah yolunda" tabiri savaş zamanında düşman karşısında topyekün mücadele olduğu gibi barış zamanında da ülkenin kalkınması, çağdaş muasır devletler seviyesine yükselme yolunda çalışma, ilim yolunda bütün gayretler de Allah yolunda olmaktadır. Bu fetva ile anlaşılmalıdır ki vatan topraklarını

³⁷ Bkz. Saf, 61/4.

³⁸ Bkz. Müslim, İmaret 117, 165; Tirmizi, **es-Sünen**, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Faziletü Cihad 5-6.

³⁹ Buhâri, Cihâd 15; Hums 10; İlim 35; Müslim, İmaret 149; Tirmizi, İlim 2.

⁴⁰ Menç, **a.g.e.**, s.202-3.

⁴¹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, II/208-9.

⁴² Kâmil Şahin, "Yetkin, Abdurrahman Kâmil", **DİA-Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2013, XLIII/504-5.

işgâlcı düşmanlardan temizlemek için uğraşan ve çalışanlar, Kuvâ-yi Milliye'ye her türlü maddî ve manevî yapanlar da dinen Allah yolundan çıkmamış olmaktadır.

C. Vatan Savunmasında Ölenlerin Şehit, Kalanların Gazi Olması

Ankara Fetvası'nın üçüncü sorusu ve cevabı: “*Halîfeliğin gasbedilen haklarını geri almak için düşmanlara karşı açılan mücadelede ölenler şehit, kalanlar gazi olurlar mı? Cevap: Hakikati Allah en iyi bilir ki, olurlar*”⁴³ şeklindedir. İstanbul Hükümeti'nin “*Halife askerlerinden asileri öldürenler gazi, asilerin öldürdükleri şehit sayılırlar*”⁴⁴ fetvasına karşılık, barada da şehitlik ve gazilik konusuna açıklık getirilmektedir.

Ülkenin düşman hücumuna uğraması halinde yapılan cihad farz, vatan savunmada ölenlere şehit, kalanlara da gazidir. İslâmî literâtürde şehitlerin ölmediği, bir çeşit diri oldukları,⁴⁵ Allah yolunda ölme veya öldürülmenin yaşamaktan, insanların bu dünyada kazandıkları mal, makam, güç ve dünya menfaatlerinden çok daha iyi olduğu haber verilir. Buna göre şehitlik ve gazilik Allah ile cennet karşılığı dünyada alışveriş gibidir.⁴⁶ Allah yolunda ölenlerle, canı, malı, vatani, namusu uğrunda ölenler de şehit olurlar.⁴⁷ Asilerle ilgili öldürenler ve öldürülenlerle ilgili durum tartışmalı ve mezhep âlimleri farklı görüş belirtirler. Her halukârda bilmeden, masum olarak öldürülenlerin şehit olduğu kesin olmasına rağmen isyankârlık yani âsîlik göreceli bir konudur. Birine göre asi olan bir başkasına göre asi olmayabilir. Her grup kendi bakış açısı ve düşüncesine göre muhalif olduğu kişiyi veya grubu âsî, fâsık veya zâlim sayabilmektedir.⁴⁸ Yöneticilerin gayri meşrû emirlerini yerine getirmenin isyan suçu oluşturmadığında tereddüt yoktur. Hz. Peygamber, “*Allah'a isyan doğuracak yerde mahlûka itaat etmek gerekmez*”⁴⁹ diyerek bu hususu açıkladığı görülür.

⁴³ **İrade-i Milliye**, 22 Nisan 1336 (1920), Perşembe; **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336 (1920), Nr. 27.

⁴⁴ **Takvim-i Vekâyi**, 11 Nisan 1336 (1920), Nr. 3824; İnal, a.g.e., IV/2054-5.

⁴⁵ Bakara, 2/154; Buhârî, Cenâiz 76, 95.

⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/157; Tevbe, 9/111.

⁴⁷ Ebû Dâvûd, **es-Sünen**, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Sünne 29; Tirmizî, Diyât 21.

⁴⁸ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, **Tabsiratü'l-Edille fi Usulî'd-Din**, çev. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, DİB Yay., Ankara, 2004, II/768, 770; Sa'dettin et-Taftazani, **Şerhu'l-Makasid**, tahk. A. Umeyre-Salih Musa Şeref, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1998, II/198.

⁴⁹ Buhârî, Ahkâm 4; Müslim, İmâre 39-40.

Hız. Ebûbekir'in halife seçildikten sonra yaptığı ilk konuşmasında; “*Ey insanlar! Şâyet vazîfemi hakkıyla yaparsam yardım ediniz. Yanlış hareket edersem hakkı gösteriniz. Doğruluk, emîn bir şahsiyetin göstergesidir. Yalan ise hıyânettir. Allah'a ve Rasûlü'ne itaat ettiğim müddetçe bana itaat ediniz. Şâyet Allah'a ve Rasûlü'ne isyan edersem bana itaat etmeniz söz konusu olamaz. Beni kontrol edin, istikâmet üzere olursam bana tâbî olun, ayağım kayarsa beni düzeltin*”⁵⁰ demektedir. Hız. Peygamber'den sonra ilk halife bile “*Allah ve Rasûlü'ne isyan edersem bana itaat etmeyiniz*” derken Müslümanların halifesi olduğunu iddia eden birinin düşmanların tasallutu ve yurdu işgâl etmelerine karşı hiçbir şey yapmayıp kendisine itaat beklemesi dinî dayanak-tan yoksundur. Millî Mücadele'ye katılan halk ve Kuvâ-yi Millîye'nin “bağy/asi” görülmesi bırakın âyet ve hadis temelini işgal devletleriyle birlikte yapılan hukuksuz ithamlar, yalan, iftira ve kumpaslarla dolu, dinî, örfî ve ahlâkî dayanaktan da tamamen yoksun ve iftiradır. Millî Mücadele'de halk kazma küreklerle düşmanı kovalamaya çalışırken devlete, halife ve İstanbul Hükümeti'ne karşı gelme bağı veya kalkışmayı hiç düşünmemiş, yurduna saldıran düşmanları kovmak için din, ırk, mezhep ayırımı olmadan kadını erkeği, çoluk çocuğuyla halk çırpınmaktadır. Düşmana karşı vatanın korunması bağı/isyan statüsüne girmediği açıktır. Gerçekte ise halkın haklarını yerine getiren yöneticiye karşı silahlı ayaklanma “bağy”dır.⁵¹

İngilizlerin kuşatması altında olan Osmanlı Padişahı ise İngiliz halkının isteğini getirmekte, Müslümanların haklarını yerine getirmemektedir. Esâret ve işgâl altında baskıyla verilen fetva'da bu kavramın siyasî emellerle kullanılması manidardır. Şaşırmamak gerekir ki Atatürk'ün verdiği tarihi vesikalara da uygun bilgiye göre Hız. Peygamber'den sonra Emevîler, Abbasîler, Selçuklular ve Osmanlılar'da birçok halife, sultanlar ve anlayışlar bu tür sözde âlimlere fetva verdirmişler, dini kendi emel ve siyasetlerine alet etmeye çalışmışlardır.⁵² Düşmanları vatan topraklarından kovma görevini yapmayan Halife ve İstanbul Hükümeti suçlu olmasına rağmen bu görevi yapan halkın, Kuvâ-yi Milliye'nin bağy suçu işlemeyeceği açıktır. Çünkü bağy suçunun

⁵⁰ Ebu Abdullah İbn Sa'd, **Tabakatu'l-Kübra**, y.y. Beyrut, trs., III/182-3, 212; Ebu Cafer et-Taberi, **Tarihu't Taberi, Tarihu Rusul ve'l Muluk**, tahk. M.Ebü'l Fadl İbrahim, y.y., Kahire, 1961, IV/1829.

⁵¹ İbn Haldun, **Mukaddime**, çev. Zahir Kadiri Ugan, Meb Yay., İstanbul, 1968, II/733; Ali Şafak, “Bağy”, **DİA-Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991, IV/451-2.

⁵² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, II/148-150; Sadi Borak, **Atatürk ve Din**, İstanbul, 1962, s. 39; Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1969, s. 70.

şartı, kalkışma ve isyanın meşrû bir yöneticiye veya yönetim düzenine karşı yapılmış olması gerekir. Bu maksadı taşımayan vatanını, dinini, namusunu korumak için düşmana karşı çıkmalar isyan suçu oluşturmazlar.⁵³ Âlimlere göre ilke olarak yöneticilere itaat gerekir fakat onlardan Allah'a isyan ve günâh anlamına gelecek bir emir çıkması durumunda, mü'minlerden itaat yükümlülüğü de kalkar yani fîsk ve zulüm fiilleri işlemesi halinde yöneticinin velâyet yetkisi de düşer.⁵⁴

Bu hakikatı Şeyhülislamlık makamına gelmiş birisinin bilmemesi neredeyse imkânsız gibidir. Bilerek imzaladığı bu fetvası, Anadolu'da fitne, ayaklanma ve infiallere sebep olduğundan onarılması zor dinî bir vebalde olduğu açıktır. Bu durumun olsa olsa makam ve esaret psikolojisi içinde, baskıyla dinî duyguları istismâr, siyâsî emellerle dinî kavramların içini boşaltma ya da cehâlet ve taassubtan kaynaklanması mümkündür. Kardeşi kardeşe kırdırmaya şehit ve gazi kavramların kullanılması da dinî istismardır. Osmanlı askerleri arasında aklını kullanır ve düşünür endişesiyle Kuvâ-yi Milliye'nin vatanı kurtarmak için düşmanla savaştığını anlayabilir, akledebilir diyerek diğer Müslüman askerleri isyankâr, hain iftirası ve yalanlarıyla öldürmeyeceği düşünölmüş olmalı ki İstanbul Fetvası'na şu soru ve cevap bile eklenmiştir:

“Halife hazretleri tarafından sözü edilen asilerle savaşmak üzere görevlendirilen askerler, çarpışmalardan kaçarlarsa büyük kötölük yapmış ve suç işlemiş olacaklarından dünyada şiddetle cezayı, âhirette de çok acı azabı hak ederler mi? Beyan buyrula...Cevap: Hakikati Allah bilir, ederler. Dürrizae el-Seyid Abdullah”⁵⁵

Bu fitneye girmeyenler ve kardeşlerini öldürmeyenlere dünya ve âhîret azabı ile tehdit edilmektedir. Kalplerinde eğrilik olup da şeytanî fitne arayanlar, Kur'ân'ın müteşabihlerine uyup kendi emel ve amaçlarına göre dinî kavramları tefsir ve te'vil yapanlardır.⁵⁶ Müslüman topraklarını düşmanlardan temizleme konusunda fetva çıkartmayan, halkına yardım etmeyen İstanbul Hükümeti'nin halkın kendi bağrından çıkan tamamen savunma amaçlı Millî Mücadele ve Kuvâ-yi Millîye'yi âsî, hâin, kâfir görmesi, dinî kavramları siyâsî emellerine alet eden şeytanî fitne değil de nedir? Belâ, şiddetli sıkıntı ve

⁵³ Mâtürîdî, a.g.e., I/313-4.

⁵⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefatihü'l-Gayb*, Beyrut, 1981, III/9; Kâdi Abdulcebbar, *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, Kahire, 1962, IV/43.

⁵⁵ *Takvim-i Vekâyi*, 11 Nisan 1336 (1920), Nr. 3824; İnal, a.g.e., IV/2054-5.

⁵⁶ Bkz. Âl-i İmrân, 3/7.

imtihan hali olan fitnenin müsebbipleri elbette dînen sorumludurlar.⁵⁷ Hz. Peygamber de büyük tehlikelere yol açtığından ümmetini her fırsatta fitne konusunda uyanık olmalarını istemekte ve uyarmaktadır.⁵⁸ Hâin, zındık, kâfir ve âsi gibi dinî içerikli kavramların siyâsî emeller uğruna kullanılması hakkında Osmanlı son dönemin önemli âlimlerinden M. Zâhidü'l-Kevserî (ö.1952) şöyle bir tesbitte de bulunur:

*“Bazıları, muhalif müslümanları öldürebilmek ve mallarına el koya-bilmek gâyesiyile fitne ortamıyla hâin, zâlim, kâfir ve müşrik türü iftira ve görüşlere sarıldılar.”*⁵⁹

İslâm Tarihi'nde ilk fırka olan Hâricîler isyân ettiklerinde bazıları Hz. Ali'ye “onlar müşrik midir, kâfir midir?” diye sordular. Hz. Ali: “*Onlar bize karşı isyan etmiş müslüman kardeşlerimizdir*” diye cevap verdi. Onların “lâ hükme illâ lillâh” (hüküm ancak Allah'a aittir) sloganına Hz. Ali “bu, hak bir sözdür; ancak bununla bâtil murat edilmektedir”⁶⁰ diyerek tepkisini ortaya koydu. Yine O, “*Kur'ân, Hâricîlerin gırtlaklarından aşağıya geçmiyor*”⁶¹ kanaatinde bulundu. Ama Hz. Ali, hâin, kafir, müşrik gibi dinî kavramlarla Hâricîleri bile itham etmemişti. Çünkü kibleye yönelerek namaz kılan ve Müslümanların mal ve canlarının mübah kılınması ise hatadır.⁶²

Halife ve İstanbul Hükümeti'nde Hz. Ali'deki bu hoşgörü ve dinî karakter olması beklenirken işgâl altındaki vatanını savunanlara isyankârlık ile tekfir edilmesi dinî dayanaktan yoksun olduğu söylenebilir. “*Ehl-i Kible'nin tekfiri câiz değildir*”⁶³ ilkesi çerçevesinde Ehl-i Kible'ye hoşgörüyle yaklaşılmasını isteyen İslâm âlimi Gazâlî, bir müslümanı tekfir etmenin onun kanını akıtma, malını helâl sayma, mirastan mahrum etme vb. gibi hukûkî dünyevî, cehen-nemde ebedî kalmak gibi uhrevî sonuçlar doğurduğunu ve tekfirin basite alın-maması gerektiğini ısrarla vurgular. Birini tekfir edebilmek için onun kalbin-deki inancı bilme zarûreti olduğundan bir kâfiri Müslüman kabul etme

⁵⁷ Bkz. Furkan, 25/20; Mâtürîdî, a.g.e., IX/221, 251.

⁵⁸ Tirmizî, Fiten 33.

⁵⁹ Muhammed Zahidü'l-Kevserî, **Makalatü'l-Kevseri**, Humus 1388, s.466 vd.

⁶⁰ Müslim, Zekât 157.

⁶¹ İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, tahk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1997, III/167-8; İbn Abd Rabbîhi, **el-Ikdü'l-Ferîd**, Dâru İhyai Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1999, II/387-8, IV/329.

⁶² Gazâlî, **el-İktisad**, s. 189.

⁶³ İbnü'l-Hâkîm es-Semerkandî, **es-Sevâdu'l-A'zam**, İstanbul, trs, s. 2 vd.

hususundaki yanılmayı bir Müslümanı kâfir kabul etmekteki yanılığdan daha hafif olduğu hakikatını dikkatlere sunar.⁶⁴

İstanbul Fetvası'nda "Eğer mü'minlerden iki gurup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın..."⁶⁵ âyeti delil getirilerek Atatürk ve arkadaşlarının –bir din adamı Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi de dâhil- öldürülme cevazı⁶⁶ âyetin gerçek anlamını mecrasından çıkartıp kendi siyâsî emellerine alet etmekten başka bir şey olmadığı görülmektedir. Çünkü Atatürk ve arkadaşları Kuvâ-yi Milliye yani düşman işgaline uğramış halk, Halife ve Osmanlı Devleti'nin askerleriyle değil atalarından ona miras kalan, şehit kanlarıyla sulanmış kendi öz yurdunu işgâl eden düşman kuvvetleriyle çatışmaktadır.

Ankara Fetvası'nda İstanbul Hükümeti'nin millî ve dinî sorumsuzluklarına karşı dinî ağır ithamlar yokken "*düşmanlara karşı açılan mücadelede ölenlere şehit sağ kalanlara gazi*" ifadesi, Türk-İslâm örfü açısından tutarlı, mantıklı, âyet ve hadislere de uygunluk arzietmekte, Müslümanda olması gereken karakterli, erdemli din adamı anlayışını da sergilemektedir.

D. Düşmanla Birlik Olup Din ve Vatan Uğruna Savaşanları Öldürenlerin Fesatçılık ve Büyük Günah İşlemesi

Ankara Fetvası'nın dördüncü sorusu ve cevabı; "*Bu suretle din uğrunda savaşan ve görevini yapan halka karşı düşman tarafını iltizam ederek İslâm arasında silah kullananlar ve adam öldürenler dinî bakımından en büyük günahı işlemiş ve fesatçılık işlemiş olurlar mı? Cevap: Hakikati Allah en iyi bilir ki, olurlar*"⁶⁷ şeklindedir.

Devletini, vatanını, mukaddesatını koruma ve savunmak için savaşmanın dinî temeli ve meşruluğu varken yurdu işgâl etmiş düşmanların kötü emellerine yardım için Müslümanlara silah çekenler ve insan öldürenler büyük günah işlemiş olurlar. Dolayısıyla işgâlcî düşman kuvvetlerini dost edinen, insanların yurtlarında çıkarılmalarına ve onlara her türlü yardım eden İstanbul

⁶⁴ Bkz. Gazâlî, *Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z-Zendaka*, çev. A. Turan Arslan, Risale Yay., İstanbul, 1992, s.173; *el-İktisâd*, s. 155, 335-6.

⁶⁵ Hucurat, 49/9.

⁶⁶ **Takvim-i Vekâyi**, 11 Nisan 1336 (1920), Nr. 3824; İnal, **a.g.e.**, IV/2054-5.

⁶⁷ **İrade-i Milliye**, 22 Nisan 1336 (1920), Perşembe; **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336 (1920), Nr. 27.

Hükümeti ile yandaşları bilerek veya bilmeyerek Allah yolundan çıkarak katillik ve zalimlik yolunda olmaktadır.⁶⁸

İşgâlcilere destek verenler zâlimliğin yanında sosyal hayatta fesat çıkartmış da olurlar. Kâfiri dost edinme ve insanları imânî güzelliklerden ayırma eylemi olan fesatlık, fâsıkların ve münafıkların, salâh ve barış da mü'minlerin vasfıdır. Mü'minler bu nitelikleriyle, Allah'ın emir ve yasaklarını gözeterek yeryüzünde kurulması gereken denge ve düzeni sağlayıcı tutum ve davranışlar sergiler, hem dünya hem âhiret mutluluğuna ulaşırlar. Kur'ân'da "*fitne'nin adam öldürmeden beter olduğu*"⁶⁹ ifadesiyle fitne ortamları oluşturmanın tehlikesi ve günahına işaret edilir. Böylece İstanbul Hükümeti düşmanlara yardım eden, kardeşi kardeşe düşüren büyük günah işleyen fitneci olmaktadır. Düşmanlar yurdu işgâl etmişken onları yurttan kovma yerine kardeşi kardeşe vurdurmaya çalışmak, kardeşler arasında tefrika sokmak birliği ve gücü de kırdığından bu tefrika büyük bir fitnecilik ve psikososyal bir yara olmaktadır. İstiklâl Marşı şâiri M. Âkif Ersoy bu hakikati şöyle dile getirir:

Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;

*Toplu vurdukca yürekler, onu top sindiremez!*⁷⁰

E. Düşman Devletlerin İsteği ve Baskıyla Çıkarılan Fetvalara Uyulmaması

Ankara Fetvası'nın beşinci sorusu ve cevabı; "*Bu suretle aslında istemediği halde düşman devletlerinin zoru ve kandırması ile olaylara ve gerçeğe uymayarak çıkarılan fetvalar Müslümanlar için şeriatça dinlenir mi ve ona uyulur mu? Cevap: Hakikati Allah en iyi bilir ki, uyulmaz*"⁷¹ şeklindedir.

Zorlama ve baskıyla kişinin irade ve rızası olmadığı, baskı ve gerçeklere uymayarak verilen fetvalara uyulmaması gerektiği İslâm âlimlerince belirtilir. İmân konusunda bile zorlama olmadığı, bir inancı zorla kabul ettirme olmadığına göre dünya işlerinde özgür irâde esastır. Dolayısıyla bu niteliklerle çıkarılan fetvalara uymak zorunlu değildir.⁷² Esaret altında zorla fetva'ya uyulmacağı gibi gerçeğe aykırı yanlış beyanlar sonucu verilen fetvalara da

⁶⁸ Mümtetine, 60/9; Zemahşeri, **el-Keşşaf an Hakakik-i Gavamizi't-Tenzil**, Beyrut, trs, V/94.

⁶⁹ Bakara, 2/191.

⁷⁰ <http://www.mehmetakifersoy.org.tr/siirleri.html>

⁷¹ **İrade-i Milliye**, 22 Nisan 1336 (1920), Perşembe; **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336 (1920), Nr. 27.

⁷² Mâtürîdî, **a.g.e.**, II/160.

uyulmaması gerekir. Çünkü insan aklını kullanıp kullanmama hususunda imtihandadır. Allah'ın bir lütûf ve en aziz şey olarak verdiği aklını⁷³ çalıştırma-
yıp cehâletle yaşayanlar dünyada da âhirette de ziyanda olurlar. Fetva veren
kişinin fetva isteyenlerin sosyolojik ve psikolojik durumunu iyi bir şekilde
bilmesi, onları dikkate alması, verdiği fetvanın bireylerde ve toplumdaki etki-
sini kavrayacak iz'an, akıl ve görüşe sahip olması da gerekir. Bu yetkinlikte
olmayanların asılsız, yanlış ve cehaletle verilen fetvalar konusunda Hz. Pey-
gamber ümmetini açıkça uyarır. Bilgisi bulunmadığı halde fetva veren kişinin
"günahları üstleneceğini"⁷⁴; sağlam bilgiye dayanmadan fetva verenin yanlış-
lıklara vesile olduğundan yapılan bütün günahların "fetva veren kişinin boy-
nuna dolanacağını",⁷⁵ dünyada cehennem gibi bir hayat yaşayıp âhirette de
"cehenneme atılacağını"⁷⁶ belirtir. Yani büyük bir sorumluluk gerektirebile-
cek bir durumdur. Kanaatimizce Hz. Peygamber'in bu uyarısı dikkate alın-
ması gereken bir durumdur. Hz. Peygamber'in bireysel ve toplumsal tavsiye-
lerine titizlikle uyulması konusunda hassas olan Atatürk şunları söyler;

*"Bütün dünyanın Müslümanları Allah'ın son Peygamberi Hz. Mu-
hammed'in gösterdiği yolu takip etmeli ve verdiği talimatları tam olarak
tatbik etmeli. Tüm Müslümanlar Hz. Muhammed'i örnek almalı ve kendisi
gibi hareket etmeli! İslamiyet'in hükümlerini olduğu gibi yerine getir-
meli. Zira ancak insanlar bu şekilde kurtulabilir ve kalkınabilirler"*⁷⁷

Baskı ve zorlama insanın iradesini kaldırdığı gibi gerçeklerin gizlenmesi,
birey ve toplumun kandırılması da aldatma olduğundan büyük günahlardan
sayılabilir. İllüzyonizm, manyetizma, hipnoz, telepati gibi tekniklerle bir şeyi
olduğundan başka türlü göstermek, el çabukluğu, yanıltma ve hileyle insanları
oyalamak, halkı yanlış bilgilerle aldatmak, gönlü çelme her türlü aldatma illet
ve hikmetiyle sihir büyük günahlardan haram kılınmış ve yasaklanmıştır.⁷⁸

Ferdî ve toplumsal yıkımlara sebep olacak nitelikte kötü ahlâk davranışı,
hakikatın zıddı yalanla eş anlamlı olan aldatma; halkı yanıltma, hîle ve oyuna
getirme, kandırma, iğfâl etme ve dolandırmaktır. Bilerek hakikat dışı bilgi
verme, yanıltarak lehine hak etmediği birtakım menfaatler elde etme, her

⁷³ Bkz. Mâtürîdî, a.g.e., II/23.

⁷⁴ Ebu Dâvûd, İlim 8.

⁷⁵ Ebû Dâvûd, İlim 9.

⁷⁶ Dârimî, es-Sünen, Çağrı Yay, İstanbul, 1981, Mukaddime 20.

⁷⁷ Ahmet Gürtaş, **Atatürk ve Din Eğitimi**, DİB Yay., Ankara 1981, s. 71-2.

⁷⁸ Buhârî, Vesâyâ 23; Müslim, İmân 144.

şeyden önce Allah'ın en şerefli varlığı insanlara büyük bir saygısızlık ve hak ihlâlidir. Hz. Peygamber “*Bizi aldatan, bizden değildir*”⁷⁹ ifadesiyle her türlü aldatmanın yasaklanan fiillerden büyük günahlardan olduğunu, bu tür yollarla gerçeğe uymayan fetvalara uymanın da günah olduğunu açıklamaktadır. Bu tür fetvalara akıllı bireylerin hem imtihan dünyasında sorumluluk açısından hem de âhîret hayatını yıkmamak açısından uymaması esastır. Birey hayatında böyle olduğu gibi bireylerden oluşan toplum hayatında da aklen ve dinen yalan, aldanma ve aldatmalardan uzak durulması da gerekmektedir.

“*Bir millet, kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez*”⁸⁰ kuralıyla bireylerden oluşan toplumun irâdesi önemlidir. Ulusal Egemenliğin ilk belgesi olan 21 Haziran 1919’da yayınlanan Amasya Tammimi’nde bu âyetin sosyolojik kuralı “*Milletin İstiklâlîni, yine milletinin azim ve kararı kurtaracaktır*”⁸¹ ifadeleriyle dile getirilmiş, kurtuluşun toplumun özgür, ortak iradeyle birlikte hareket etmesiyle olacağı Allah’ın değişmez bir kanunu olduğu vurgulanmıştır. Toplumdaki fertler, iyilikleri emretme ve özgür irâdeleriyle hayata geçirebilme, kötülükleri de imkânları ölçüsünde engel olabilmeye, iyilikleri, hakkı ve sabrı tavsiye ile toplumun ortak paydaları da değişebilmektedir. Böylece Allah fert planında olduğu gibi toplum planında da fiillerin özgür irâdeyle yapılmasına önem vermektedir.⁸²

İslâm’ın siyâset ve menfaatlerine alet edenlerle mücadele eden, masum insanların dinî duygularını istismâr ile kandıranlarla mücadele eden M. Kemâl Atatürk, 01 Mart 1924 yılında TBMM’yi açış konuşmasının bir bölümünde konu ile ilgili şu açıklamayı yapar:

“... İslâm dinini, kutsal ve ilahi inançlarımızı ve vicdanî değerlerimizi, karanlık ve kararsız olan ve her türlü menfaat ve ihtiraslara görünüş sahnesi olan siyasetlerden ve siyasetin bütün kısımlarından bir an önce ve kesin olarak kurtarmak milletinin dünyevî ve uhrevî mutluluğunun emrettiği bir zarûrettir. Ancak bu suretle İslâm dininin yüceliği belirir...”⁸³

⁷⁹ Müslim, İmân 164.

⁸⁰ Ra’d, 13/11.

⁸¹ Millî Egemenlik Belgeleri, s. 9.

⁸² Bkz. Mâtürîdî, a.g.e., VII/398-9.

⁸³ www.atam.gov.tr/dergi/sayi-37/ataturkun-hilafetle-igli-gorusleri. Erişim tarihi: 11.11.2018.

Başka bir yerde de Atatürk, İslâm Tarihi'nde bazı hükümdarların İslâm âlimlerine dünyalık menfaat ve baskı ile dini nasıl alet ettiklerini şu şekilde anlatmaktadır:

“Baskıcı hükümdarlar hep dini alet ettiler. İhtiras ve baskıcı yönetimlerini meşru göstermek için âlimlere geldiler. Hakiki âlimler, dini bütün âlimler hiçbir vakit bu baskıcı yöneticilere, padişahlara boyun bükmediler. Onların emirlerini dinlemediler, tehditlerinden korkmadılar. Bu gibi âlimler kamçılar altında döğüldü, memleketlerinden sürüldü, zindanlarda çürütüldü, darağaçlarında asıldı. Lakin onlar yine o hükümdarların keyfine, dini âlet etmediler. Fakat gerçekte din bilgini olmamakla beraber, sırf o kisvede buldukları için bilgin sanılan, menfaatine düşkün, haris ve imansız birtakım hocalar da vardı. Hükümdarlar işte bunları ele aldılar ve işte bunlar, muvafık-ı dindir diye fetvalar verdiler. İcabettikçe yanlış hadisler bile uydurmaktan çekinmediler... Osmanlı halifesi Vahdetin'in emriyledir ki, bile bile ölüme götürülen milleti kurtarmak isteyenler isyancı kabul edildi. Onun emriyle, millet ve vatani kurtarmak için kan döken aziz ordumuzun, baş kaldıranlar sürüsü olduğuna dâir fetvalar veren din bilgini kıyafetli kimseler çıktı. Onlar bu fetvaları Yunan uçaklarıyla ordumuzun içine atıyorlardı. Din bilginleri içinde böyle hainleri himaye, kötü hareketlerini şeriata uyduran, din kisvesi ve şariat sözleriyle milleti ayağa kaldıran ve aldatan bilginlerin –onlar için bu tabiri kullanmak istemem- böyle kötülüğe alet olan insanların yüzündendir ki, dört halifeden sonra din daima siyasetin aracı, çıkarın aracı, zorbalığın aracı yapıldı...”⁸⁴

Atatürk, zâlim yöneticilerin dinî alet ettirmeyen, siyâsî emellerine boyun eğmeyen karakterli din adamlarını övmektedir. İstanbul Fetvası'nı gören ve inceleyen Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi, bu fetvayı Müslüman Anadolu halkına yapılmış haksız ve aşırı bularak imzalamayıp istifası, Müslüman âlim de olması gereken bir davranış ve tavır sergilemişti. Aynı dinî ve millî duyarlılığı sergileyemeyen yeni Şeyhülislâm ise bu fetva'yı imzalamıştı.⁸⁵

⁸⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II/148-150; Borak, a.g.e., s. 39; Karal, a.g.e., s. 70.

⁸⁵ İsmail Hami Danişmend, **Osmanlı Devlet Erkânı**, Türkiye Yay., İstanbul, 1971, s. 164; Abdulkadir Altınsu, **Osmanlı Şeyhülislâmları**, Ayyıldız Matb, Ankara, 1972, s. 253; Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması**, Medrese Yay., İstanbul, 1980, I/10-1.

Sonuç

İstanbul Hükümeti'nce çıkarılan İstanbul Fetvasının psikososyal dinî sonuçlarından biri de Kuvâ-yi Millîye güçlerine karşı gelen küçük de olsa isyana kalkışan grupların olmasıydı. Buna karşılık çıkarılan Millî Mücadele destek amaçlı çıkarılan Ankara veya Anadolu Fetvası, Anadolu'daki birlik ve beraberliği yeniden tesis etti. Bu fetva ile Anadolu'daki düşmanın yurttan kovulması yolundaki Millî Mücadele hareketinin meşru, İstanbul, Padişah ve Halife ile hükümetin işgal altında esir olduğu, devlete isyânın söz konusu olmadığı, düşman tarafından zorlama ve baskı kullanılarak esâret altında fetva yayınladığı, haliyle bu fetvadaki hükümlerin geçersiz olduğu dile getiriliyordu. Siyâsî emeller uğruna yanlış bilgilere isnad edilerek bir kişinin imzasına dayanan İstanbul Fetvası'na karşılık 153 din adamı ve müderrisin imzaladığı Ankara Fetvası, dinî hükümlere uygun ikna edici delillere dayanan, ilmi kariyer ve dinî bilgilerinde otoritelerinden şüphe edilmeyecek kadar mesleğinin uzmanı âlimler tarafından hazırlandığı, âyet ve hadis dayanağı da daha sağlam olduğu da görülmektedir.

Bu fetvalar, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne psikososyal yeni ufuklar da açtı. Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin açılışı hızlandı. Yeni kurulan Cumhuriyette din ile siyâsetin ayrılması temelinde yeni devletin inşa ve ihyasında dinin psikososyal temelleri atılmaya başlandı. Dünyevî ihtiras ve çıkarlar için dinin kullanılmaması, din ve vicdan hürriyetinin çeşitli entrika, siyâset ve kandırmalardan uzak olması gâyesine matuf "Laiklik" ilkesi benimsendi. Yine akıl ve ilim ışığında hakkını vererek görev yapacak din adamlarına yeni Cumhuriyetin ve Türk toplumunda önemli ihtiyacı olduğu ortaya çıktı. Din adamlarının ifrat ve tefritten uzak, hoşgörü, i'tidal, objektif, Kur'an ve sahih hadislere uygun dinî algı ve anlayışında olması yolunda dinî eğitim-öğretim veren İmam Hatip Okulu ve İlahiyat Fakültesi açıldı. Din adamlarının istihdam edileceği, Camiilerde dinî ibadetleri ifa etmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı kuruldu. Kabine üyesi olan Şeyhülislâm yerine Diyanet İşleri Başkanı gündelik politika ve siyasetle iç içe değil, devlete bağlı memur statüsünde oldu. İlk Diyanet İşleri Başkanlığı'na da Ankara Fetvası'nı hazırlayan Rıfat Börekçi getirildi, vefat edene kadar bu görevde kaldı. Bâtıl, hurafe ve aşırılıklardan uzak, mu'tedil, adalet, eşitlik, hoşgörü gibi evrensel ilke ve bakış açıları içeren İslâm'ı aslî kaynaklarından doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanabilmesi yolunda TBMM kararıyla Kur'an'ın Türkçe çevirisi ve tefsiri ile bazı hadis kitaplarının Türkçe çevirisi yapıldı. Cuma ve Bayram namazlarında

Arapça okunan hutbeler, halkın anlayacağı Türkçe ile okunmaya başlandı. Böylece İstanbul Fetvası'na karşılık çıkarılan Ankara Fetvası'nın, Millî Mücadele'de yurdu düşmandan temizleyen Kuvâ-yi Millîye'ye ve vatanseverlere maddî-manevî destek olduğu gibi yeni kurulan Atatürk Cumhuriyeti'nde birlik ve beraberliğin oluşmasında dinin toplumda psikososyal temellerinin sağlam atılmasına da bir ivme ve vesile olmuş oldu.

KAYNAKÇA

- Abdulcebbar, Kâdî, **el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl**, y.y., Kahire, 1962.
- Akandere, Osman, "11 Nisan 1920 (1336) Tarihli Takvimi Vekâyi'de Kuvayı Milliye Aleyhinde Yayınlanan Kararlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 24, Kasım 1999-2003 ss. 444-5.
- Albayrak, Sadık, **Son Devir Osmanlı Uleması**, Medrese Yay, İstanbul, 1980.
- Altınsu, Abdulkadir, **Osmanlı Şeyhülislâmları**, Ayyıldız Matb, Ankara, 1972.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1989.
- Atatürk'ün Tamim ve Telgraf ve Beyannameleri IV**, Haz. Ali Sevim-İzzet Öztoprak vd., Atatürk Araştırma Merkezi Yay, İstanbul, 2006.
- Atatürk, Mustafa Kemâl, **Nutuk (1919-1927)**, Atam Yay, Ankara, 2002.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal (1919-1922)**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1983.
- Baykal, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara, 1974.
- Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1983.
- Borak, Sadi, **Atatürk ve Din**, İstanbul, 1962.
- Buhârî, Ebû Abdullah, **el-Camiu's-Sahih**, Çağrı Yay, İstanbul, 1981.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, **Şerhu'l-Mevâkif**, Çev. Ömer Türker, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay, İstanbul, 2015.
- Cüveynî, Ebu'l-Meâli, **Gıyasü'l-Umem fi İltiyazi'z-Zulem**, M. Hilmi, İskenderiye, 1979.
- Danişmend, İ. Hami, **Osmanlı Devlet Erkânı**, Türkiye Yay., İstanbul, 1971.
- Darimi, Abdurrahman Ebu Fadl, **es-Sünen**, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.

- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as, **es-Sünen**, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Emre, Yunus, **Risâletü'n-Nüşhiyye**, TDV. Yay, Ankara, 1994.
- Ersoy, Mehmet Âkif, **Safahat**, Hece Yay, Ankara, 2009.
- Fârâbî, Ebu Nasr, **Medinetü'l-Fâzıla**, tahk. E.Nasrî Nadir, Daru'l-Mesrık, Beyrut 2002.
- Gazâli, Ebû Hamid, **Faysalü't-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z-Zendaka**, çev. A. Turan Arslan, Risale Yay, İstanbul, 1992.
- _____, **el-İktisad fi'l-İtikad**, Çev. A. Duran, İtikadda Orta Yol, Hikmet Neşr., İstanbul, 2004.
- _____, **et-Tıbru'l-Mesbuk fi Nasihati'l-Mülûk**, terc. Hüseyin Okur, İstanbul, 2014.
- Gürtaş, Ahmet, **Atatürk ve Din Eğitimi**, DİB Yay., Ankara, 1981.
- Hakimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1336 (1920), Nr. 27.
- Hasta Psikolojisi**, Hasta ve Yaşlı Hizmetleri Alanı, MEB Yay, Ankara, 2013.
- İbn Abdü Rabbihî, **el-Ikdü'l-Ferîd**, Dâru İhyai Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1999.
- İbn Haldun, **Mukaddime**, çev. Zahir Kadiri Ugan, MEB Yay, İstanbul, 1968.
- İbn Sa'd, Ebu Abdullah, **Tabakatu'l-Kübra**, y.y. Beyrut, trs.
- İbnu'l-Hâkim es-Semerkindî, **es-Sevâdu'l-A'zam**, İstanbul, trs.
- İbnü'l-Esir, İzzuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem, **el-Kâmil fi't-Tarih**, tahk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut, 1997.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal, **Son Sadrazamlar**, Dergah Yay, İstanbul, 1962.
- İrade-i Milliye**, 22 Nisan 1336 (1920), Perşembe.
- Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, TTK. Yay, Ankara, 1970.
- Karal, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay, Ankara, 1969.
- Kars, Zübeyir, **Millî Mücadele'de Kayseri**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1993.
- Kevseri, Muhammed Zahid, **Makalatü'l-Kevseri**, Humus, 1388.

- Kocatürk, Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, 1971
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, TTK Basım, Ankara, 1970.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur, **Te'vilâtü'l-Kur'ân**, tahk. Bekir Topaloğlu, Mizan Yay, İstanbul, 2005.
- Menç, Hüseyin, **Millî Mücadele Yıllarında Amasya**, Ankara, 1992.
- Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud, **el-İhtiyar İhtilâlî'l-Muhtar**, ta'lik Mahmud Ebu Dakika, y.y., 1951/1370.
- Millî Egemenlik Belgeleri**, derleyen: Sefer Yazıcı, TBMM Basımevi, Ağustos, 2015.
- Mirzazâde, Mehmed Salim, **Neylü'r-Reşâd fî Emri'l-Cihâd**, Ali Bey Matb., İstanbul, 1294.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin, **es-Sahih**, Çağrı Yay, İstanbul, 1981.
- Nesefî, Ebu'l-Muin, **Tabıratü'l-Edille fî Usulî'd-Din**, çev. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, DİB Yay., Ankara, 2004.
- _____, **Bahru'l-Kelâm**, terc. R. Biçer, Matüridiyye Akâidi, Gelenek Yay, İstanbul, 2010.
- Nur, Rıza, **Hayat ve Hatıratım**, Haz. Heider Schmit, Altındağ Yayınevi, İstanbul, 1967.
- Nüceym, İbrahim b. Muhammed, **el-Bahru'r-Raik Şerhu Kenzi'd-Dekaik**, Kahire, 1311.
- Oral, Osman, **Haydarizade İbrahim Efendi'ye Göre İslâm'da İtikadi Mezheplerin Doğuşu**, Lap Lambert Academic Yay., Mairutius, 2018.
- Oranlı, Ziya, **Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları**, Ankara, 1967.
- Râzî, Fahreddin, **Mefatihü'l-Gayb**, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- Sakallı, Bayram, **Ankara ve Çevresinde Millî Hareketler**, Ankara, 1988.
- Sarıkoynucu, Ali, **Millî Mücadelede Din Adamları**, Ankara, 1995.
- Şafak, Ali "Bağy", **DİA-Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C IV, İstanbul, 1991, ss. 451-2.
- Kâmil Şahin, "Yetkin, Abdurrahman Kâmil", **DİA-Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C XLIII, İstanbul, 2013, ss. 504-5.

- Taberi, Ebu Cafer, **Tarihu't Taberi, Tarihu Rusul ve'l Muluk**, tahk. Muhammed Ebû'l Fadl İbrahim, y.y., Kahire, 1961.
- Taftazani, Sa'dettin, **Şerhu'l-Makasid**, tahk. A. Umeyre-Salih Musa Şeref, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1998.
- Takvim-i Vekâyi**, 11 Nisan 1336 (1920), Nr. 3824.
- Tansu, Samih Nafiz, **İki Devrin Perde Arkası**, Anlatan: Hüsametdin Ertürk, Sebil Yay. İstanbul, 1996.
- Tatçı, Mustafa, **Yunus Emre Divanı**, MEB Yay, İstanbul, 1997.
- Tirmizî, es-Sünen, Çağrı Yay, İstanbul, 1981.
- www.atam.gov.tr/dergi/sayi-37/ataturkun-hilafetle-ilgili-gorusleri. Erişim: 11.11.2018
- www.mehmetakifersoy.org.tr/siirleri.html Erişim: 22.11.2018
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Diyanet İşleri Reisliği Yay, İstanbul, 1936.
- Zemahşeri, Ebû'l-Kasım, **el-Keşşaf an Hakaiki Gavamidi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Te'vil**, tahk. Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali M. Muavvaz, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad, 1998.